

ЛЕКЦІЯ 1

ПОНЯТТЯ ПРО ФУНКЦІЙНО-КАТЕГОРІЙНИЙ СИНТАКСИС. СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ І СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ

ПЛАН

1. Засадничі принципи функційно-категорійного синтаксису, його відмінність від традиційного.
2. Типи синтаксичних зв'язків.
3. Форми синтаксичних зв'язків.
4. Семантико-синтаксичні відношення. Взаємозв'язок семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків.

ТЕРМІНИ

Синтаксичний зв'язок, предикативний зв'язок, підрядний зв'язок, сурядний зв'язок, недиференційований зв'язок, подвійний зв'язок, координація, узгодження, керування, прилягання, семантико-синтаксичні відношення, первинні вторинні семантико-синтаксичні відношення.

ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис [підручник]. Київ: Либідь, 1993. 368 с.
2. Загнітко А. П., Вінтонів М. О., Сегін Л. В. Український синтаксис: навчально-практичний комплекс. У 2 ч. 2-ге вид., доповн. Донецьк–Слов'янськ: Дон НУ, 2011. 652 с.
3. Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис [підручник]. За ред. А. К. Мойсієнка. Київ: Знання, 2010. 374 с.
4. Христіанінова Р. О. Актуальні проблеми сучасної граматики української мови. *Магістр філології: лінгвістика та лінгвдидактика : [навч.-метод. комплекс]* / заг. ред. Р. О. Христіанінової. Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2015. С. 8–71.

Додаткова

1. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992. 224 с.
2. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ: Наукова думка, 1983. 219 с.
3. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Синтаксис. Донецьк: Дон ДУ, 2001. 662 с.
4. Кобченко Н. Система подвійних синтаксичних зв'язків у граматичному ладі сучасної української мови. Київ: ВД «Освіта України», 2018. 514 с.

5. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2011. 672 с.

5. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання [навч. посіб.]. Київ: Вища школа, 1994. С. 19–54.

1. Засадничі принципи функційно-категорійного синтаксису, його відмінність від традиційного

Функційно-категорійний синтаксис – це один із розділів функційно-категорійної граматики, розробленої І. Р. Вихованцем.

На протипагу традиційному у функційно-категорійному синтаксисі постульовано різнобічний аналіз синтаксичних одиниць, тобто багатоаспектність підходів до вивчення синтаксичних одиниць.

Найчастіше виокремлюють три підходи:

формально-синтаксичний;

семантико-синтаксичний;

комунікативний.

Функційно-категорійний синтаксис у виокремленні синтаксичних одиниць спирається на синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення.

В українському мовознавстві набуває поширення вчення про три синтаксичні одиниці:

- речення (вершинна одиниця синтаксису);
- словосполучення (підпорядкована реченню й виленоувана з нього синтаксична одиниця);
- мінімальну синтаксичну одиницю (мінімальний компонент речення).

2. Типи синтаксичних зв'язків

Струнку типологію синтаксичних зв'язків у сучасній українській граматиці розробив І. Р. Вихованець. Він чітко розмежував й охарактеризував типи і форми синтаксичних зв'язків.

Основними типами синтаксичного зв'язку вчений називає предикативний, сурядний, підрядний, недиференційований та подвійний. За основну ознаку, що диференціює типи синтаксичних зв'язків, править спрямованість синтаксичної залежності: двобічна спрямованість (взаємспрямованість, взаємозалежність) характерна для предикативного зв'язку, однібічна спрямованість визначає підрядний зв'язок і відсутність спрямованості – сурядний зв'язок.

Предикативний зв'язок – двобічноспрямований синтаксичний зв'язок, який постає між головними членами простого двоскладного речення – підметом і присудком, а також між компонентами складних речень зі взаємозалежними частинами: *Дорога повернула ліворуч; Добре, що маємо змогу навчатися.*

Ознаки предикативного зв'язку:

- 1) взаємозалежність поєднаних компонентів (підмета і присудка);
- 2) передбачуваність: *Дівчина бігла; Хлопець біг; Дитя бігло; Діти бігли;*
- 3) обов'язковість;
- 4) закритість.

Підрядний зв'язок – односпрямований синтаксичний зв'язок між граматично нерівноправними компонентами простого або складного речення: *Широкі ворота з хвосту були одчинені навстіж* (І. Нечуй-Левицький); *І зорі галактик із глибини всесвіту цілу ніч прислухаються, як зачіплянські коники цвірчать* (О. Гончар).

Ознаки підрядного зв'язку:

- 1) односпрямованість (однобічна залежність);
- 2) прислівний / детермінантний характер зв'язку;
- 3) передбачуваність / непередбачуваність;
- 4) обов'язковість / необов'язковість;
- 5) закритість.

Сурядний зв'язок – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами складного або простого ускладненого речення: *Кава була чудовою, і вона вдячно поглянула на жінку* (І. Роздобудько); *Всі були збуджені й хапливі* (О. Гончар).

Ознаки сурядного зв'язку:

- 1) неспрямованість, відсутність залежності між компонентами;
- 2) відкритість / закритість;
- 3) форма незалежної координації.

Недиференційований зв'язок – синтаксичний зв'язок, позбавлений чіткої диференціації внаслідок нейтралізації опозиції спрямованість / неспрямованість. Буває тільки в безсполучникових складних реченнях: *Буде тихо з їхнього боку – буде тихо і з нашого* (В. Терлецький).

Подвійний синтаксичний зв'язок виникає внаслідок об'єднання двох чи більше простих неускладнених (елементарних) речень в одне ускладнене.

Таким зв'язком поєднаний підмет зі складним присудком та дуплексив.

3. Форми (формальні способи вияву) синтаксичних зв'язків

Взаємозалежна координація – форма предикативного зв'язку, специфіку якого становить взаємозалежність підмета і присудка.

Форма координації виникає на основі одночасного поєднання двох видів залежностей – залежності підмета від присудка (керування – присудок вимагає для підмета форми Н.в.) та присудка від підмета (узгодження в роді, числі, особі).

Незалежна координація – форма сурядного зв'язку, специфіку якого становить граматична рівноправність поєднаних компонентів.

Узгодження – форма підрядного зв'язку, за якого граматична форма залежного слова зумовлена такою самою граматичною формою головного слова.

Керування – форма підрядного зв'язку, за якого опорне (головне) слово вимагає залежного слова у певній відмінковій чи прийменниково-відмінковій формі.

Прилягання – форма підрядного зв'язку, за якого опорне (головне) слово або граматичний центр речення не вимагає у залежного слова певних граматичних форм. Залежне слово поєднується з головним словом чи граматичною основою речення за змістом. Типовими морфологізованими формами залежних слів постають прислівники та дієприслівники, прилеглими бувають інфінітиви, прийменниково-відмінкові та відмінкові форми.

4. Семантико-синтаксичні відношення. Взаємозв'язок семантико-синтаксичних відношень і синтаксичних зв'язків

Семантико-синтаксичні відношення – змістові відношення між компонентами речення (членами простого речення, предикативними частинами складного речення), що відображають логічні відношення між реальними предметами і їхніми ознаками або між реальними ситуаціями, з одного боку, і спираються на синтаксичні зв'язки між компонентами речення, з другого.

В. В. Коломийцева так охарактеризувала синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення: «...певним чином оформлені зв'язки між словами на рівні простого речення, а також зв'язки між реченнями у складних синтаксичних утвореннях – це і є **“матерія” синтаксису**. <...> **Відношення** – це **“дух” синтаксису**, його першооснова й мета, оскільки бездоганно збудована у граматичному плані фраза, але позбавлена смислової доцільності у відношеннях лишається комунікативно порожньою, порівняймо: *Я вірю в зелений звук каменю – Я вірю в силу слова*» [Сучасна українська літературна мова : Морфологія. Синтаксис : [підручник] / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – С. 165].

Синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення перебувають у тісних взаємозв'язках і взаємовпливах. Їм притаманна різнобічна спрямованість: синтаксичні зв'язки спрямовані від головного компонента до залежного, а семантико-синтаксичні відношення від залежного до головного.

Семантико-синтаксичні відношення бувають первинними і вторинними. Первинні прямо відображають логічні відношення об'єктивної дійсності, вторинні виникають на основі первинних у процесі трансформації двох елементарних речень в неелементарне.

Первинні семантико-синтаксичні відношення у простому реченні:

суб'єктні (*хлопець пише*),

об'єктні (*пише листа*),

адресатні (*пише мамі*),

інструментальні (*пише ручкою*),

локативні (*сидить на стільці*).

Первинні семантико-синтаксичні відношення у складному реченні – за своєю природою предикатні, вони передають стосунки між ситуаціями об'єктивної дійсності. У складнопідрядних реченнях це адverbіальні (часу, мети, причини, умови, допусту тощо) та атрибутивні (означальні) відношення, у складносурядних – єднальні, зіставні, протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні.

Вторинні семантико-синтаксичні відношення бувають у простому ускладненому (неелементарному) реченні: адverbіальні (часу, мети, причини, умови тощо), модальні, єднальні, зіставні, протиставні, розділові, градаційні, приєднувальні.